

Co když vlády nebudou valorizovat starobní důchody? První odhady dopadů na relativní chudobu důchodců v ČR¹

9. 3. 2012

DANIEL MÜNICH, PETR JANSKÝ

Shrnutí:

Porada ekonomických ministrů se 27. 2. 2012 zabývala možnými opatřeními v reakci na výhled prohlubujícího se deficitu státního rozpočtu v dalších letech.² Na následné tiskové konferenci bylo oznámeno, že „druhé robustní opatření na výdajové straně má spočívat v úpravě valorizace penzí, včetně návrhu MF ČR na dočasné zmrazení penzí na dva až tři roky“. Ačkoliv šlo pouze o návrhy k veřejné a politické diskusi, podobná opatření se vrací na jednací stůl opakovaně a měly by je vždy doprovázet odhady dopadů na dotčené skupiny obyvatel.

V této krátké studii proto kvantifikujeme potenciální dopady zpomaleného tempa valorizací důchodů na míru relativní chudoby starší populace v ČR. Relativní míra chudoby v ČR stále patří k nejnižším na světě a je tomu tak i v případě důchodců. I dočasné zpomalení tempa valorizací však může v některých typech důchodcovských domácností způsobit výrazný nárůst výskytu relativní chudoby.

Odhady jsou zpracovány na základě údajů z výběrového šetření SILC Českého statistického úřadu. Dopady zpomaleného tempa valorizací se výrazně liší podle typů důchodcovských domácností. Odhadujeme, že ve střední variantě valorizačního scénáře vzroste podíl osob pod hranicí relativní chudoby v domácnostech, kde je alespoň jeden člen domácnosti ve věku nad 61 let a pobírá starobní důchod, z dnešních 3.6% na 5%. Větší nárůsty chudoby lze očekávat v domácnostech osaměle žijících důchodců nad 64 let, především žen, kde by podíl pod hranicí chudoby vzrostl z 13% na 20.8%. Výrazně menší dopad by mělo

¹ Veškerá zodpovědnost za správnost údajů a interpretací v této studii padá na hlavy autorů této studie.

² <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/vlada-planuje-zmrazit-vydaje-za-23-miliard-93301/>

snížení tempa valorizací na společně žijící důchodce a na ty, kteří si přivydělávají nebo žijí ve vícečlenných domácnostech sdílejících příjmy více osob.

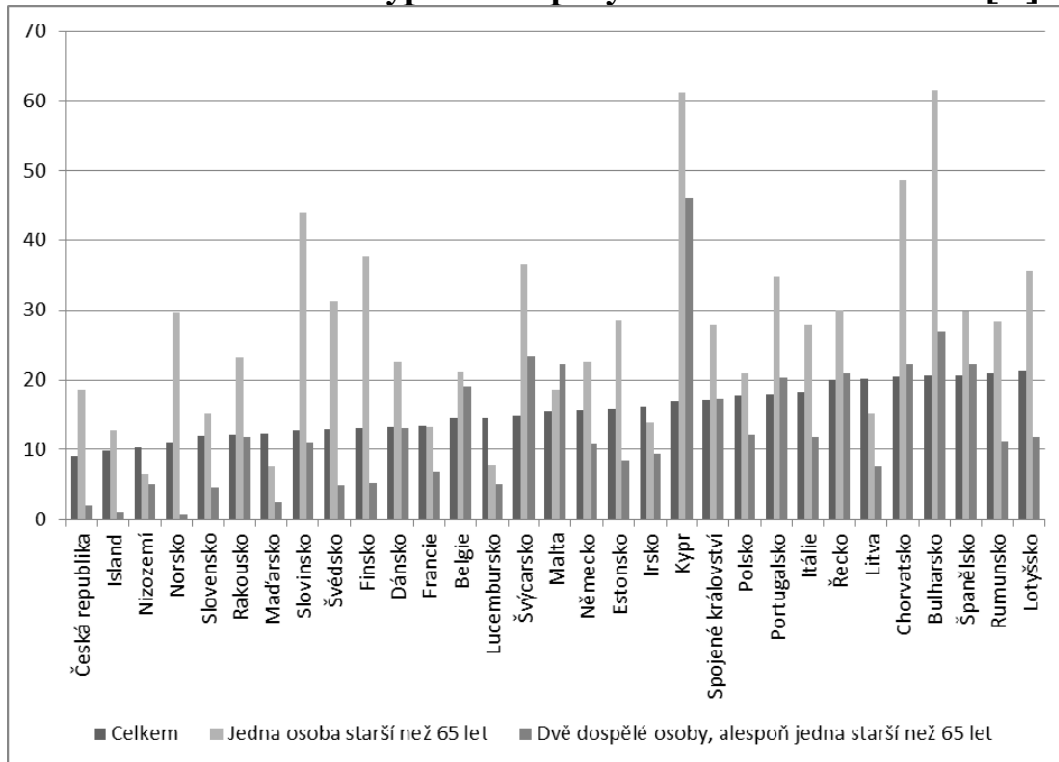
I v případě vládou zvažovaných valorizačních opatření by však ČR nadále patřila mezi země s nízkou mírou relativní chudoby starších lidí.

Úvod

Dle definice Eurostatu představuje hranici pro určení míry ohrožení chudobou hodnota 60 % mediánu čistého příjmu na spotřební jednotku. Tato hranice je považována za hranici relativní chudoby a podíl osob žijících pod touto hranicí vyjadřuje relativní míru chudoby v zemi. Relativní míra chudoby tedy vztahuje životní úroveň nejchudších lidí v zemi ke střední životní úrovni v zemi. Je samozřejmé, že v reálném životě se člověk nestává chudým skokově a takto stanovenou hranici chudoby je třeba chápat jako měřítko pro srovnávací účely.

V mezinárodních srovnáních Česká republika dlouhodobě vykazuje jednu z nejnižších relativních měr chudoby nejen v rámci EU, ale na celém světě (Graf 1). Méně známou skutečností je, že k tomuto výsledku výrazně přispívá právě český důchodový systém. Současná výše důchodů totiž drží nedaleko nad relativní hranicí chudoby poměrně velkou skupinu osob, které v jiných zemích často spadají pod ní. Protože však je skupina českých důchodců nedaleko nad hranicí relativní chudoby poměrně velká, mají i relativně malé poklesy náhradového poměru mezi důchodem a mzdou poměrně velké dopady na počty důchodců ohrožených propadem pod hranici relativní chudoby. Zpomalení či dokonce zmražení tempa valorizací důchodů po dobu několika let proto může mít citelné dopady na relativní míru chudoby starších lidí v ČR.

Graf 1. Počet domácností ohrožených chudobou jako podíl na všech domácnostech daného typu v evropských zemích za rok 2010 [%]



Zdroj dat: Eurostat, za rok 2010³

Během poslední dekády se náhradový poměr, podíl průměrného důchodu⁴ na průměrné čisté mzdě pohyboval několik procentních bodů (p.b.) pod úrovní 60 % (Tabulka 1).

³

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_social_policy_equality/omc_social_inclusion_and_social_protection/social_inclusion_strand (At-risk-of-poverty rate by household type: Total; One adult older than 65 years; Two adults, at least one aged 65 years and over)

⁴ Většina důchodů není zdaněna.

Tabulka 1. Podíl průměrného vypláceného důchodu na průměrné mzdě, tzv. náhradový poměr, v České republice mezi roky 2000 a 2011

Rok	v % průměrné čisté mzdy	v % průměrné hrubé mzdy
2000	59.9	46.5
2001	58.8	45.7
2002	59.1	45.5
2003	58.0	44.5
2004	56.3	42.9
2005	57.3	43.5
2006	55.7	43.2
2007	55.9	43.1
2008	55.9	42.7
2009	57.1	44.3
2010	56.6	43.9
2011 I.-II.Q	58.9	45.7
2011 I.-III.Q	59.4	46.0

Zdroj: VÚPSV⁵

Odhady dopadů zpomalených valorizací důchodů na míru relativní chudoby

Obdobně jako v případě stress-testů bankovních institucí lze realizovat stress-testy chudoby jednotlivců a domácností v závislosti na změnách valorizací starobních důchodů oproti předpokládanému vývoji. Naše odhady jsou založeny na posledních dostupných datech každoročního výběrového šetření domácností SILC 2010⁶, která obsahují potřebné informace o příjmové situaci domácností a jejich členů za kalendářní rok 2009.

Zmražení výše penzí (nevalorizace) znamená stagnaci nominální (tedy v korunovém vyjádření) výše důchodů. Čím větším tempem a déle přitom porostou nominální příjmy domácností a jednotlivců v celé společnosti, tím více poroste relativní míra chudoby důchodců. Do tempa růstu nominálních čistých příjmů v celé společnosti se promítá především inflace a růst reálných mezd, ale také míra zdanění a další faktory. Ve vztahu k relativní míře chudoby důchodců nás tedy zajímá rozdíl mezi nominálním růstem důchodů a nominálním růstem celkových čistých příjmů na hlavu.

V tiskovém prohlášení zaznělo, že „*druhé robustní opatření na výdajové straně má spočívat v úpravě valorizace penzí, včetně návrhu MF ČR na dočasné zmražení penzí na dva až tři roky*“. Tento návrh MF ČR tedy bereme jako maximalistických v řadě zvažovaných scénářů valorizační úpravy. Vzhledem

⁵ <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/fakta/T6.xls>

⁶ http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_%28eu_silc%29

k tomu, že jde o návrh MF ČR, bereme v úvahu i Makroekonomickou predikci MF ČR⁷ z ledna 2012 na období 2012 až 2014, což v případě inflace představuje roční hodnoty 3.2, 1.5, 2.0% a v případě růstu reálných mezd -1.1, 1.2, 1.2%. Tato predikce se zásadněji neodlišuje od poslední predikce IDEA⁸. Na základě toho⁹ pracujeme s pěti hypotetickými scénáři vývoje v období následujících tří let (Tabulka 2).

Tabulka 2: Hypotetické scénáře rozdílu (p.b.) mezi růstem čistých nominálních příjmů na hlavu všech domácností a růstem průměrného důchodu v letech 2012-2014

Scénář A	0 p.b.
Scénář B	2 p.b.
Scénář C	4 p.b.
Scénář D	6 p.b.
Scénář E	8 p.b.

Scénáře přibližně odpovídají různé míře hypotetického zaostávání nominální výše důchodů za nominální výší čistých příjmů na hlavu¹⁰. Scénář A nulového zaostávání představuje zachování status-quo. Autonomnímu vývoji (zavedené tempo valorizací) odpovídá cca scénář B, protože stávající nastavení valorizací předpokládá pouze částečné zohledňování růstu reálných mezd a tedy reálných příjmů. Maximalistický scénář E podle MF ČR považujeme za málo pravděpodobný. Jako nejpravděpodobnější považujeme vývoj cca podle scénáře C.

Dopad sníženého tempa valorizací důchodů na výskyt relativní chudoby lze sledovat buď na úrovni typických domácností nebo na úrovni jednotlivců. V naší analýze kombinujeme oba přístupy. Protože pojetí toho, kdo je důchodce se může lišit podle úhlu pohledu, uvažujeme řadu typických domácností, a to jak v pojetí Eurostatu a OECD, tak v pojetí dat SILC z ČSÚ a navíc i námi definované typy domácností. Pro všechny definice domácností je společné, že v domácnosti žije alespoň jedna osoba staršího věku.

Pro scénáře B až E a různé druhy domácností (jejichž definice se navzájem překrývají) uvádíme celkový počet osob žijících v těchto domácnostech, počet osob v domácnostech pod hranicí relativní chudoby a procentní nárůst počtu těchto osob v důsledku sníženého tempa valorizace (Tabulka 3). Tabulka 4 navíc obsahuje podíly osob v domácnostech pod hranicí relativní chudoby pro jednotlivé scénáře. Scénáře jsou vztaženy k situaci dat o struktuře příjmů a populace z roku 2009.

⁷ http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/makro_pre.html

⁸ http://iweb.cerge-ei.cz/news/in_the_media/data/makropredikce_2012_01.pdf

⁹ Inflační výhled Makroekonomické predikce MFČR zřejmě neuvažuje s vyšším nárůstem DPH, který byl na tiskové konferenci označen jako jeden z možných konsolidačních nástrojů. To by se zřejmě promítlo do vyššího tempa inflace, než námi převzatý údaj z predikce MF ČR.

¹⁰ Příjem na hlavu osoby ve vícečlenné domácnosti je počítán metodou tzv. spotřebních jednotek dle Eurostatu, kde osoba v čele domácnosti je počítána s váhou 1, děti ve věku 0 až 13 let s váhou 0.3 a ostatní osoby starší 13 let s váhou 0.5.

Tabulka 3. Počty a podíly osob žijících v typických domácnostech starších lidí pod relativní hranici chudoby a odhady nárůstu počtu osob těchto domácností, kteří mohou v důsledku sníženého tempa valorizací spadnout pod relativní hranici chudoby¹¹

Druh domácnosti	Počet osob v daném typu domácnosti v celé ČR*	Počet osob v daném typu domácnosti pod relativní hranicí chudoby	Procentní nárůsty počtu osob žijících v typických domácnostech starších lidí pod relativní hranicí chudoby jako důsledek sníženého tempa valorizace podle hypotetických scénářů			
			Scénář B (2 p.b.)	Scénář C (4 p.b.)	Scénář D (6 p.b.)	Scénář E (8 p.b.)
Domácnost důchodců (CZ): alespoň jeden člen domácnosti je nepracující důchodce, nikdo z členů domácnosti nepracuje, ani není nezaměstnaný	1 707 626	100 937	4.6%	30.0%	39.1%	53.8%
Domácnost důchodců (CZ): dva důchodci ve věku 62 +	982 607	3 882	0.0%	0.0%	0.0%	16.0%
Domácnost důchodců (CZ): alespoň jeden člen domácnosti je ve věku 62+ a pobírá starobní důchod	2 622 268	94 483	4.3%	29.7%	38.9%	50.9%
Domácnost důchodců (EU): dvě dospělé osoby z nichž alespoň jedna je ve věku 65+	1 065 320	13 822	7.3%	14.9%	29.2%	52.6%
Domácnost důchodců (OECD): všechny osoby jsou ve věku 65+ a zároveň nejsou ekonomicky aktivní	1 063 031	48 693	6.2%	49.4%	61.6%	80.8%
Domácnost jednoho důchodce (EU): muž 65+	111 324	3 092	18.1%	70.1%	70.1%	113.9%
Domácnost jednoho důchodce (EU): žena 65+	348 276	45 191	5.5%	48.5%	60.1%	74.8%

*Počty osob zahrnují všechny osoby žijící v typové domácnosti v roce 2009, pro který jsou k dispozici informace z šetření SILC 2010

Zdroj: výpočet autorů, zdroj dat: SILC 2010 ČSÚ

Není překvapivé, že snížení tempa valorizací může mít znatelné dopady na výskyt relativní chudoby důchodcovských domácností. Největší dopady přirozeně vykazuje maximalistický scénář E (zmrazení valorizací na tři roky). Relativně nevyšší nárůst výskytu relativní chudoby je zřejmý u jednočlenných domácností, kdy jedinou osobou je starobní důchodce od 65 let věku. Podíl těchto žen a mužů žijící v relativní chudobě by ve scénáři C vzrostl zhruba o 70 % a 50 %, respektive. Jak vyplývá z tabulky 4, v případě maximalistického scénáře E by míra chudoby u těchto domácností žen dokonce dosáhla 22 %, což je na české poměry již poměrně hodně.

Z tabulky 1 je patrné, že náhradový poměr byl v roce 2011 o více než 2 procentní body vyšší než v roce 2009, ze kterého pochází poslední dostupná data použitá pro naše simulace. V tomto ohledu je možné, že se výskyt relativní chudoby během posledních dvou let 2010-2011 o něco snížil a zpomalení tempa valorizací by do jisté míry představovalo jen návrat k situaci roku 2009.

Z našich výpočtů také vyplývá, že v závislosti na valorizačním scénáři by se podíl osob důchodcovských domácností žijících pod hranicí relativní chudoby na všech osobách v chudobě mohl narůst ze stávajících 12% až na 18% u domácností, kde je alespoň jeden člen domácnosti ve věku nad 61 let a pobírá starobní důchod.

¹¹ Protože v domácnostech důchodců žijí i lidé, kteří sami důchodci nejsou, odhadované procentuální nárůsty chudoby v domácnostech důchodců postihnou také ne-důchodce.

Zpomalení tempa valorizací podle nedávných vládních úvah tedy může mít citelné dopady, obzvláště na některé druhy domácností, ale i tak by ČR nadále patřila mezi země s nízkým výskytem relativní chudoby.

Na závěr uvedme, že ve vládních úvahách nezaznělo, zda by po několika letech snížených valorizací důchodů mělo dojít ke zpětné kompenzaci výše důchodů tak, aby se náhradový poměr vrátil na současnou úroveň nebo zda má jít o trvalý pokles náhradového poměru. V prvním případě by opatření neřešilo problém implicitního deficitu českého důchodového systému a šlo by pouze o přenesení problému do budoucnosti na bedra příštích vlád.

Tabulka 4. Odhad podílu počtu osob žijících v typických domácnostech starších lidí pod relativní hranici chudoby jako důsledek sníženého tempa valorizace.

Druh domácnosti	Počet osob v daném typu domácnosti v celé ČR*	Podíl osob žijících v typických domácnostech starších lidí pod relativní hranici chudoby jako důsledek sníženého tempa valorizace podle hypotetických scénářů				
		Scénář A (0 p.b.)	Scénář B (2 p.b.)	Scénář C (4 p.b.)	Scénář D (6 p.b.)	Scénář E (8 p.b.)
Domácnost důchodců (CZ): alespoň jeden člen domácnosti je nepracující důchodce, nikdo z členů domácnosti nepracuje, ani není nezaměstnaný	1 707 626	5.9%	6.2%	7.7%	8.2%	9.1%
Domácnost důchodců (CZ): dva důchodci ve věku 62 +	982 607	0.4%	0.4%	0.4%	0.4%	0.5%
Domácnost důchodců (CZ): alespoň jeden člen domácnosti je ve věku 62+ a pobírá starobní důchod	2 622 268	3.6%	3.8%	4.7%	5.0%	5.4%
Domácnost důchodců (EU): dvě dospělé osoby z nichž alespoň jedna je ve věku 65+	1 065 320	1.3%	1.4%	1.5%	1.7%	2.0%
Domácnost důchodců (OECD): všechny osoby jsou ve věku 65+ a zároveň nejsou ekonomicky aktivní	1 063 031	4.6%	4.9%	6.8%	7.4%	8.3%
Domácnost jednoho důchodce (EU): muž 65+	111 324	2.8%	3.3%	4.7%	4.7%	5.9%
Domácnost jednoho důchodce (EU): žena 65+	348 276	13.0%	13.7%	19.3%	20.8%	22.7%

*Počty osob zahrnují všechny osoby žijící v typové domácnosti v roce 2009, pro který jsou k dispozici informace z šetření SILC 2010

Zdroj: výpočet autorů, zdroj dat: SILC 2010 ČSÚ

© Petr Janský, Daniel Münich

Vydal a vytiskl Národohospodářský ústav AVČR, v.v.i., Politických vězňů 7, 11121 Praha 1.

Poděkování: Děkujeme Liboru Duškovi, Jaromíru Kalmusovi, Janu Pavlovi, Ondřeji Schneiderovi, Janu Strakovi a Janu Švejnarovi za komentáře ke studii.

Elektronická verze této publikace je k dispozici na
http://idea.cerge-ei.cz/documents/kratka_studie_2012_2.pdf

Upozornění: Tato studie reprezentuje pouze názory autorů a nikoli oficiální stanoviska Národohospodářského ústavu AVČR, v.v.i., či Centra pro ekonomický výzkum a doktorské studium UK v Praze (CERGE).